

lódások alapján azonban kevés fajta tevékenység folyhat a javasóit nappali egységekben. Ezek a konyha-étkezőtől elszakadt terek lényegében a tv-nézés és az illedelmes beszélgetések keretét adják. Az újabb kísérletek megszabadították a nappalit a tv-től, a kissé kitágított lakóelőterekbe helyezték át azt. E terek egyúttal a konyhát is kiegészítik néhány odapréselt funkció átvételével. A nappali azonban továbbra is töredékkhasznátságú marad. Talán, ha a konyhák jelenleginél lényegesen hatékonyabb szellőzési megoldásai — várhatóan néhány éven belül — elterjednek, a főzés-étkezés, társalgás, játék, csendes házimunka, tv, egyetlen, ma még hiányzó középponti teret kaphat. A gyarapodó szellemi tevékenységfélék és tartozékaik is elég számosság és lényegesség ahhoz, hogy hamarosan elkülönített, állandó teret kapjanak, talán az újraértelmezett, bizonytalan státusokból kiemelt „tisztá szobák” keretében. Így a lakás valóban legtársadalmibb arcával fordulhat az utca, a közös tér felé.

*

A hagyományos palóc építkezés sajátos — szimbolikus jelentőséggel is megerősített — szerkezeti elemei a sasfák és a bódoganya. A bódoganya nevű oszlop az ázsiai anyaistennő-kultusz emléke. Idegágos néven ismert a szlavóniai magyarságnál is. Az altáji és ugor népek eget tartó világfája ez. Az anyais-tennővel, minden élet adójával és fenntartójával azonosították. E népek az eget négy oszlop (sasfák) által tartott fedélnek, sá-tornak képelték, amelyet középen a világ középpontjából nőtt világfá támaszt alá.

Díjnyertes terveink e téren is jelzik a modellező, rendszeralkotó szemlélet köztudatbeli gyengeségét. Úgy tűnik, vagy nem tudatosodott, vagy nem fejeződhetett ki, hogy a szerkezet is egyrészt történeti képződmény, másrészt a társadalmi, emberi szabadság kibomlási fokát is jelző jelenség. Ez a különböző anyagú és funkciójú részek kölcsönösen előnyös kapcsolatainak, azok sajátos természetének tiszteltetésben tartásának, illetve kibontásában mutatkozik meg. A részek alá-fölé rendeltségéről nem lehet szó, ha az emberi életfunkciók kiteljesítéséhez valamennyi

lényeges; legfeljebb az egyik részt előbb kell megépíteni, mint a másikat, vagy nélkülözhetetlenségük különböző távon válik nyilvánvalóvá.

Hogyan „él” a pályázati munkákban a palóc ház legeredetibbnek tartott eleme, az előlő eresz (vízvezető, csöpögő, farazat, üstök)? (A tetőszerkezet vasbeton gerendák sorolásával elő-állított, szerkezeti leleményesség terén szegényes fődém fölé emelkedik.) A kinyúló tetőereszek a sokfunkciós nyitott térrészek védelmét kedvezőtlen szerkezeti kialakítással és csak töredékesen oldják meg. Megjelenik a népi építésmódból funkció hiján „kikopott” első eresz. Szerepkörét nem leltük, ráadásul a homlokzati falsíknál beljebb süllyesztve állandó beázásveszélyt okoz.

A tetők hajlásszögének megválasztása is figyelmet érdemel. Az utóbbi évtizedek a sátor-, manzárd-sátor tetők mellett megteremtették a nyereg-tető-torzszülötteket is. A lehető leghatározatlanabb ferdeségű, aszimmetrikus megoldások keletkeztek, szemben a hagyományos tetők szimmetrikus, legfeljebb átlójára fektetett fél négyzet „hegyességű” oromfalas megoldásaival. Az egyenlő oldalú háromszög (az egyik terven), vagy az asszimmetrikus háromszögek, az alattuk elhelyezkedő téglalap vagy négyzet alakokkal oldalirányok, szögek terén rokonságot nem mutatnak, így összeillőségük helyett szembenállásuk lehet értelmes. Az a fajta ellentét azonban, amely két, sterilen tiszta képlet között jelenik meg itt, idegen a természeti-társadalmi folyamatok sokfokozatú, sokszálú, rejtett és nyilvánvaló taszításokból és rokonulásból épülő szembenállásféléktől.

A palócság építészete új, sajátos vonásait ne keressük igaztalan türelmetlenséggel a tegnap és ma épült lakóházak körében. Falvaink lakossága harminc év alatt mélyreható változások sorát élte át. Új életformát keresve, kezdeti tájékozódásuk nem irányulhatott olyan jelenségekre, amelyek már bizonyos életvitelbeli otthonosságot, a tágabb környezettel való újra azonosulást feltételeznek. Reményeink szerint a következő évtizedek bizonyosan megteremtene — ha nem is évszázadokkal azelőtti körvonalakkal — olyan nagyobb területen, országrészen érvényes építészeti sajátosságokat, amelyek helyi, földrajzi, gazdasági, társadalmi jellegzetességekben gyökereznek majd.

Közszeghy Attila

Népdalszövegek a Vidróczki-dallamra

Az MTA Zenetudományi Intézetének megbízásából jellegzetes palóc népdalok variánsai után kutattam az elmúlt esztendőben. Olyan dalok érdekeltek tehát, amelyek a palóc etnikumra jellemzőek, a magyar nyelvterület más részein elvétve, vagy egyáltalán nem találhatók.

Gyűjtőútjaim alkalmával gyakran csendült fel egy mólábús dallam, mit deresedő hajú falusi nótafák, öreg pásztorok énekeltek jobbjára, áhítatosan, rezzenéstelen arccal, mozdulatlan testtel — bár egy ízben karéjba fogózkodó menyecskéktől is hallottam frissen, ropogósan, táncdalként előadva. A dallam a magyar népzene ősi stílusának jegyeit viseli. Ereszkedő dallamvonalú: induláskor a magasban szárnyal, majd lassanként aláhanyatlik. Tempója lassú és csapongó, igazi rubato dallam. Csak elvétve szolgálhatta a társaséneklést, szólóénekre volt igazán alkalmas. A ritmus és a dallam gazdag variációs lehetőséget rejt magában. Ezt a jó énekesek ki is használják. Példaként említek egy bárnai juhászt, aki hét versszakal énekelte el a népdalt, és mind a hét szakaszt más és más ritmikái,

dallami változatban, s mindezt a legtermészetesebben, az erőltettség legkisebb jele nélkül.

A dallam sorai rövidek, a kétütemű, ősi nyolcas szótagszámú népköltészeti alkotások énekelhetők e népdalra.

De ami valóban arra készítetett, hogy erről a népdalról szóljak, az a rendkívül változatos szövegvilág, melyet a dallamra énekelnek. Hallottam ugyanis ezt a népdalt pásztordalként, betyárballadaként, rabnótaként, mulatónótaként, panaszdalként, szerelmi dalként, bányászballadaként, sőt táncdalként is.

A pásztorszöveg — más pásztorszövegekhez hasonlóan — erősen az állattenyésztő életmódhoz kötött. Az emberek között keveset mozgó, az állatokkal együtt élő, azokkal együtt örülő, együtt szenvedő kondás a saját árvaságát állítja párhuzamba az állat árvaságával:

Fekete malac de barna.
Arva szegény, mert nincs anyja.
En is árva vagyok, babám,
Nékem sincs már édesanyám.

Összel esik hideg eső,
A nyájamnak nincs legelő,
Bár csak egyszer tavasz lenne,
hogy a nyájam gyepre menne.

(Cered)

A másik pásztorszöveg helyzetdal. A helyzetdal a bojtárok szemével láttatja a történetet, azokéval, akik olykor-olykor megapasztották az uraság nyáját, ha erre

mód kínálkozott, és egy ügyes hazugsággal kivághatták magukat. A nagyobb állatok eltulajdonítása különben sem számított náluk erkölcstelen tettnek, inkább betyáros virtusnak tekintették, mellyel nem egy dalukban el is dicsekedtek:

Két hete már, vagyis három,
Mióta számadóm várom.
Amott jön már, amint látom
Három fekete számaron.

„Jó napot, te jó bojtárom,
Gondolod-e, van-e károm?”
„Károm nincsen, de nem is lesz.
Míg a nyáj a kezemen lesz.”

„Hej, de hogy nincs, hej, de hogy nincs,
Hát a vezérürü hol van,
kibe vót egy mázsa fagyú,
Hát pokrócra való gyapjú.”

Esteledik, alkonyodik,
Gulya, ménes takarodik,
Gulya, ménes takarodik,
A számadó káromkodik,
A számadó káromkodik,
Hogy a bojtár jó bort iszik.

Egyik iszik a cserepesbe,
A másik a cserepesbe,
A harmadik a polyásból.
Iszik az aranypohárból.

(Bárna)

A Vidróczki-dallam leggyakrabban balladaszöveggel szólal meg. Ezeket a szövegeket két csoportra oszthatjuk. Egyik részük Vidróczki Márton mátrai betyár meggyilkolásának történetét mondja el a tényleges helyzetre építve, s azt a népköltészet varázslatos világába emelve:

Nagy udvara van a holdnak,
Nagy híre van Vidróczkinak,
Úgy folyik annak a híre,
Mint a patak folyó vize.

Tiribesen nagy a hajrá,
Vidróczki is arra sétál.
Utána megy Pinter Pista,
A baltáját belevágja.

„Pista pajtás, ne bánts engem,
Nincs rajtam a halóingem,
Nincs rajtam a halóruhám,
Ne hagyj árván edesanyám.”

Pista erre nem hallgatott,
Baltával még belevágott.
Ugy folyik a piros vere,
Mint a patak folyó vize.

„No, Vidróczki, itt heverjél,
Míg a gőzös ide nem ér.
Majd ha a gőzös ideér,
Elvittelek hazafelé.”

Jaj de szépen harangoznak,
Talán bizony Vidróczkinak.
Sír az apja, sír az anyja,
Sír mind a két testvérbátyja.

„Ne sírj, apám, ne sírj, anyám,
Nem leszek már többé betyár,
Elég volt a húsz esztendő,
Takarjon el a temető.”

(Cered)

A gyilkosságról a korabeli sajtó (1873) lényegében a balladához hasonlóan számol be, de természetesen szárazabban, tényszerűbben. Egy vonatkozásban azonban lényeges a különbség: az ismeretlen népi költő — a betyárballadák hagyományaihoz híven — idealizálja a betyárvezért, rokonszenvvel szól róla, megindítóan szép szavakat ad Vidróczki Márton szájába: ahogy gyilkosát kérleli, ahogy szüleitől búcsúzik, feltétlen részvétet kelt a hallgatóban.

A Vidróczki-balladák másik csoportjának valójában semmi köze sincs a mátrai betyár, Vidróczki Márton históriájához. Neve csupán betoldott név egy korábbi betyárballadába. Itt a Vidróczki név esetleges, más etnikai területeken más betyár nevét illesztik a szövegbe (Bogár Imre, Rózsa Sándor stb.):

Kutyakoponyai csárda
Zsandárral van körülállva,
Körül, körül, környesköriül,
Csak Vidróczkit fogják körül.

„Hej, Vidróczki, most gyere ki,
Hét vármegye vár ideki!”
„Mit ér nekem hét vármegye,
Tizenhárom győjjön ide.”

Be-belőnek az ablakon,
Piros vér folyik az ágyon,
Ezeretője zsebkendője
Csupa piros vér lett tőle.

Sír az anyja, sír az apja,
Sír mind a két testvérbátyja.
„Ne sírj, apám, ne sírj, anyám,
Nemsoká' betyárkodok már.”

Eleg volt a húsz esztendő,
Takarjon el a temető.”

(Mátranovák)

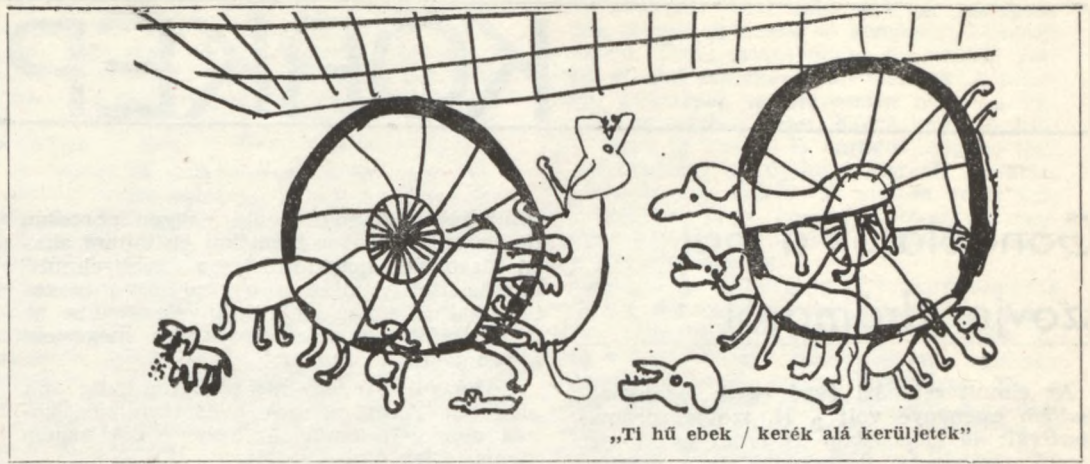
A rabénekek tulajdonképpen panaszdalok, melyek szorosan kötődnek a pásztor- és a betyárköltészethez. A Vidróczki-dallamra írt szöveg — a műfajra jellemző módon — egyes szám első személyben íródott, és az elfogatás okáról mélyen hallgat.

Meg vagyok én búval rakva,
Mint a borízú almafa,
Kettő-három terem rajta,
Mégis terítve az alja.

Csütörtökön virradóra
Últem a bánat-hajóra,
Tíz óraker lefeküdtem,
Egy kicsit elszenderedtem.

Szemeimet fölvettem,
Három hajdú állt előttem.
Kérdem tőlük: „Mit keresnek,
Talán értenek jötenek.”

„Erteid jöttünk, megkötözünk,
Városházára vitetünk,
Letétetünk a tömlőcbe,
A tömlőcnek fenekére.”

„Ti hű ebek / kerék alá kerüljetek”

Felizenek a bírónak,
Oldozza fel két karomat,
Ne örüljön rabságomnak,
Holtig alázom magamat.

(Egyházasgerge)

A bordalok, a mulatónóták igazán férfias műfajának éneklése alkalomhoz kötődik (lakodalom, szüret, disznótor, kocsmái mulatozás stb.), s így az idézett mulatónótában érzékelhető az alkoholtól felhevült ember fenegyerekeskedése, ésszerűtlen fogadkozása:

Igyunk egyet nagyot, hosszút,
Nincsen a jó lóra rossz ut,
Elmegy az a rögesen is,
Hegyen völgyön, laposon is.

Igyunk, kinek anyala van,
A bankónak négy sarka van,
Valamennyi rongyos bankó
Mind a kocsmárosnak való.

Iszok, iszok, addig iszok,
Míg a lovam el nem iszom.
Majd ha a lovam eliszom,
Arra se lesz többet gondom.

(Orhalom)

A magyar népi líra legnagyobb csoportját a szerelmi dalok alkotják. A Vidróczki-dallam lassú tempójához, borús, hangulatához azokat a verseket illesztik, amelyek a fájdalmat, a búcsút öntik sorokba.

El kell menni, ha esik is,
Meg ha nehezen esik is.
Nehezen esik a járás.
Tőled, babám, az elválás.

Sok jó napot éjszakával
Eltöltöttem a babámmal,
Kit hiába, kit haszonra,
Kit a szívem bánatára.

(Zabar)

A másik szerelmi dal az érdekházasságba kényszerített fiatalasszony panasz-dala, melyben már a halálvágy is megszólal:

Jaj, Istenem, mi lett engem,
Az én hajdani jókedvem
Oda tőlem, mint az álom,
Nyugtóm sehol nem találom.

Jaj, Istenem, de víg voltam,
Míg az anyám lánya voltam.
De most már hogy nem az vagyok,
A bűnnek is helyet adok.

Jaj de beteg vagyok szörnyen,
Talán meg is halok könnyen.
Jaj, mert annak halni könnyű,
Kiért nem hull semmi könnyű.

Megérem még azt az időt,
Sirva még el házam előtt,
Megöleled kapufáját,
Ugy siratod a gazdáját.

(Egyházasgerge)

Meglepő, hogy a rubato jellegű Vidróczki-dallam feszes előadásban, gyors tempóban — táncdalként — is fellelhető. Itt már a szöveg hangulata is megváltozik: nyers tréfálkozássá, jókedvű csipke-

lődéssé alakul. A táncfunkció belépésével a tempó és a ritmus szerepe fontosabbá válik, a dallam és különösen a szöveg-funkció veszt jelentőségéből. A versszakok lazább tartalmi és hangulati kötődése egymáshoz részben ennek a funkcióváltásnak a következménye:

Szárad a bokor a tetőn,
Haragszik rám a szeretőm.
Ha haragszik, mér jár erre,
Semini járója nincs erre.

Irigyeim sokan vannak,
Mint a kutyák, úgy ugnak.
Adok nékik szép napokat,
Hagy ugassák ki magokat.

Nem káposzta, ki nem fejles,
Nem menyecske, ki nem szemes,
Nem menyecske, ki nem csalfa,
Ki az urát meg nem csalja.

„Édes kedves feleségem,
Mosd ki nekem te az ingem!”
„Ki is mosom, kivásalom,
Gyenge testedre úgy adom.”

(Erdőkürt)

Utoljára idézzünk egy bányászballadát, amely akkor keletkezett, mikor már a helybéli falusi lakosság tekintélyes része is vállalta a föld alatti munkát a nógrádi szénmedencében. A parasztság soraiból alakult munkásréteg dallamvilága a népdal maradt, szövegvilága azonban megváltozott: az új körülmények közé kerülő ember érzésvilágát szólaltatja meg. A helyzet drámai: a bányászlegényt életveszélyes helyre küldi felettese, a legény a fenyegetés után enged, teljesíti a parancsot, a zombban elpusztul, kedvese már csak halva láthatja.

A ballada műfaji sajátossága a szaggatott előadásmód: az események rendjéből egy-egy láncszem kimarad, ami azonban nem zavarja különösebben a megértést:

Nem hal meg az Isten soha,
Mindenekre vagyon gondja.
Gondja vagyon mindenkire,
Szegény bányászlegényekre.

Jaj de sötét lenn a tárna,
Halovány a mécs világa.
„Kedves pajtás, mi lesz velünk,
Meddig kell még itt szenvednünk?”

Mérges a Hevér úr szava,
Szvattyúzni küld a zombpa.
„Hevér uram, ne küldjön be,
Nem jövök ki onnan élve.”

„Ha be nem megy, eridj haza,
Ne lássalak itt meg soha!”
„Jaj de fojtó a bányalég,
Már a mécses lángja sem ég.”

„Gonosz Hevér, mondd meg nekem,
Hova küldted a kedvesem?”
Jaj, Istenem, most tekints rám,
Halva fekszik az én rózsám.”

Nagy Zoltán